

УДК 811. 161

Л. Л. Колесникова

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ КОЛОРОНОМЕНІВ

Колесникова Л. Л. З історії формування сучасної системи колорономенів.

У статті досліджено історію формування назв кольорів в українській мові та інших слов'янських мовах; розглянуто поділ кольорів на основні та додаткові; описано слова, що означають колір безпосередньо й опосередковано.

Ключові слова: колорономен, відтінок, забарвлення, лексичний шар, семантика.

Колесникова Л. Л. Из истории формирования современной системы цветономенов.

В статье исследована история формирования названий цвета в украинском языке и других славянских языках; рассмотрено деление цветов на основные и дополнительные; описано слова, обозначающие цвет непосредственно и косвенно.

Ключевые слова: цветономен, оттенок, окраска, лексический слой, семантика.

Kolesnykova L. L. From the history formation of the modern system koloronomeniv.

The article examines the history of the formation of color names in Ukrainian and other Slavic languages; considered division of colors on the main and additional; described the words that represent the color directly and indirectly.

Key words: koloronomen, hue, color, layer lexical, semantics.

Для українського мовознавства безперечний інтерес становить семантична група назв кольорів, яким властива надзвичайна історична стійкість, зумовлена їхньою можливістю позначати життєво необхідні поняття, оскільки, на думку Л. Булаховського, стійкість слова в мові сама по собі не може бути випадковим явищем: «Слово стійке перш за все тому, що позначає стійкі за своїм характером реалії» [2, с. 153]. Колір відображається в нашій свідомості через відчуття і є характерною ознакою будь-якої субстанції. Проблемі колірною розподілу присвячені роботи Й. Гете, Ф. Шеллінга, Ю. Апресяна, Л. Миронової, Р. Фрумкіної та ін. В основу розподілу колірних прикметників Ю. Апресян покладає семантичну ознаку граничності [1, с. 44]. Р. Фрумкіна поділяє кольори на «основні» та «другорядні» («інші») з огляду на вивчення «наївної картини світу» [9, с. 64–85].

Метою нашої статті є дослідити основні етапи формування сучасної системи koloronomeniv української мови в контексті інших слов'янських мов.

Узагальнення колірної семантики відбувалося з давніх часів. Про це свідчить сама назва *колір*, відома в латинській мові (лат. *color*) у кількох значеннях: 1) барва, забарвлення; 2) колір (обличчя), перен. краса, окраса; 3) мовне забарвлення, мовний колорит тощо [4, с. 56]. Дослідження мови оригінальних рукописних ділових документів, а також пам'яток історично-мемуарної прози XVIII ст. дає змогу з'ясувати історичну послідовність утворення сучасної системи українських назв кольорів [4]. В українській мові першої половини XVIII ст. уже склалися визначальні структурно-семантичні розряди аналізованої лексики.

Порівнюючи фразеологічні одиниці з колірними компонентами в російській і болгарській мовах, С. Войнова довела, що «перший поділ кольорів був за принципом *світлі – темні*. *Світлі* пов'язувалися в поняттях людей із хорошим початком, *темні* – з поганим. Поділ кольорів на білі й чорні більш новий, але й у ньому збережено їхнє символічне начало: *світлий – білий – хороший; темний – чорний – поганий*. І це для всіх мов» [3, с. 23].

Колірні якості предметів відіграють не останню роль у процесі

творення назв для нових понять. Під час утворення нових слів колірний чинник може лягти в основу нового поняття як його ознака. Колірна ознака предмета, як зазначає А. Кириченко [5, с. 128], становить внутрішню форму багатьох слів, особливо назв предметів рослинного й тваринного світу, напр.: *біляк* (той, що білий); *сизяк* (той, що сизий); *рудяк* (той, що рудий); *рябок, рябуха* (той, що рябий); *синиця, синець* (той, що синій); *чернець* (той, що чорний); *жовтець* (той, що жовтий) тощо.

Спосіб найменування предметів за колірною ознакою властивий усім слов'янським та іншим індоєвропейським мовам, пор.: рос. *беляк, рыжик, рябчик, черника*; блр. *беляк, ряпушка, сивак, черниця*; пол. *bialek, burka, siwek, blawat* та ін.

Колірна ознака становить внутрішню форму деяких іншомовних слів, приміром, назв хімічних елементів: *хлор* (зелений), *цезій* (голубий); назви квітки хризантеми (золото) – *квітка кольору золота* тощо.

З колірними особливостями предметів і явищ дійсності пов'язані в мові різні лексико-граматичні розряди слів: іменники, прикметники, прислівники, різні форми дієслова, слова категорії стану. Але власне назвами кольорів вважають слова, які належать до класу прикметника, що зумовлено його лексико-граматичними особливостями. Інколи назвами кольорів є іменні словосполучення в атрибутивній функції, напр.: укр. *кольору стиглої вишні, кольору дикої рожі*; рос. *цвета морской волны, цвета кофе с молоком* та ін.

В. Горобець, досліджуючи історію становлення колірної системи, виділяє чотири основні й одну додаткову підгрупи в назвах кольорів [4, с. 58]: 1) невмотивовані (з утраченою внутрішньою формою) назви, у яких означення кольору безвідносно до міри його вияву є основним значенням слова (*білий, жовтий, зелений, голубий, синій, червоний, чорний*); 2) слова, які своєю основою передають колірну якість умотивовано, указуючи на типове забарвлення: *листя певної рослини (кропив'яного кольору, кропив'ястий)*; *суцвіття або квітки рослини (фіалковий, рожевий)*; *плоду рослини (вишневий, гранатовий, маковий, помаранчевий)*; *пір'я птаха (канарковий)*; *крові (кривавий)*; *попелу (попелястий)*; *каменю (мармуровий)*; 3) назви, які означають колірну ознаку за її інтенсивністю (*темно-зелений, жовтогарячий*); 4) слова, які виражають проміжні кольори чи відтінки за відношенням до основного кольору, прийнятого за норму (*білий із зеленим, червоно-синій*); 5) серед назв, які характеризують кольоровість, не вказуючи, однак, на конкретний колір, виокремлюють слова, що своїм змістом відображають спосіб забарвлення (*квітчастий*) або визначають лише ступінь

інтенсивності кольору (*блідий, темний, темнуватий*).

Задля вивчення історії аналізованого лексичного шару мови назви кольорів нас цікавлять і з огляду на їхню семантику. Відповідно є потреба класифікації назв кольорів за окремими структурно-семантичними типами. Така класифікація, хоч і має «осучаснений» характер порівняно з попередньою, але не є досконалою. Усі назви кольорів можна поділити на два загальні типи [5, с. 130]:

I. Назви, що означають конкретну колірну якість: укр. *синій, синюватий, темно-синій, жовтий, пожовклий, рожевий, сталевий*; рос. *синий, тёмно-синий, зелёный, вишнёвый*; блр. *белы, белявы, белавати, зелёны* тощо.

II. Назви, що характеризують кольоровість предмета, не вказуючи, однак, на конкретний характер забарвлення, напр.: укр. *пістрявий, рябий, картатий, строкатий, смугастий, барвистий*; рос. *пегий, полосатый, пёстрый*; блр. *стракаты, рабы, пярэсты* тощо.

Досліджуючи семантику кольору в різноструктурних мовах, І. Макеєнко виокремлює групу колоронімів, уточнювальних відтінки кольору: а) складні, з формантами *яскраво-, світло-, темно-, ніжно-*, які уточнюють інтенсивність забарвлення, б) двоскладні колоронімени, що називають змішані кольори або різнокольорові об'єкти: *синьо-білий, жовто-зелений* [6, с. 124].

Цікавим є питання про спосіб номінації кольорів, пов'язане, як зазначає А. Кириченко, «з питанням умотивованості й невмотивованості назви» [5, с. 131]. Серед назв кольорів розрізняють дві групи слів: слова, що означають колір безпосередньо, своїм лексичним змістом, та слова, у яких колірну якість виражено опосередковано. Група слів з невмотивованим значенням протягом тривалого часу набагато зменшилася. Це пов'язано з тим, що вийшли з ужитку, наприклад, деякі назви мастей тварин, зокрема, коней і волів.

Говорячи про втрату внутрішньої форми окремими словами, маємо на увазі співвіднесення між звуковою оболонкою та способом відтворення в уяві значення слова, тобто, за визначенням О. Потебні, між «знаком знаку» і «знаком» (внутрішньою формою) [7, с. 19].

До слів, позбавлених внутрішньої форми, належать і колоронімени іншомовного походження: *ліловий, бордовий, пальовий, теракотовий, фіолетовий*. Ці назви кольорів є доволі часто вживаними на рівні побутового спілкування, але в поетичних творах 80-х – 90-х років ХХ ст. мають низьку функціональну активність або не вживаються взагалі.

Оскільки система українських колоронімів формувалася разом з

колірною системою слов'янських мов, то остання становить для нас певний інтерес. У ній є групи етимологічно споріднених назв кольорів і предметів, як-от: *фіолетовий* і *фіалковий* (від *фіалка*); *ліловий* і *бузковий* (від *бузок*); *оранжевий* і *помаранчевий* (від *помаранч*).

Кольори, що виражають своє забарвлення опосередковано, розуміють і сприймають через їхнє відношення до предмета, на якому цей колір не лише випадково відбитий, а й історично закріплений, напр.: укр. *буряковий, волошковий, вишневий, бузковий, сталевий*; рос. *васильковий, оливковий, малиновий, абрикосовий, рубиновий*; блр. *васілковы, вішневы, крокусові, сунічны, барвовы*.

Ця категорія кольорів виникла шляхом порівняння предметів, які мають аналогічне забарвлення. Колірна ознака предмета, що є основою її номінації, може бути властива й іншому предмету. Пор.: *вишневий сад* – сад, засаджений лише вишнями; *вишневий сік* – сік з вишень; *вишневий колір* – колір не лише вишень, а й інших предметів (*вишнева хустка, вишневе обличчя*); *малинове насадження* – насадження лише кущів малини; *малинове варення* – варення з малини; *малиновий колір* – колір не лише малини, а й інших предметів (*малинова стрічка, малиновий ніс*).

За допомогою стилістичних, морфологічних і синтаксичних засобів кількісно розширено розряд кольорів, які визначають шляхом порівняння з предметом, що має характерну забарвленість (*мов земля, як сніг, лимонного кольору, як жовток*).

На нашу думку, твори художньої літератури є репрезентантами нових колорономенів, що збагачують словниковий склад мови і є показником індивідуально-авторського стилю, соціальних перетворень та історичних подій. Приміром, у поетичній мові 80-х – 90-х рр. ХХ ст. з'являється колір мудрості, колір великого ума, колір надії, колір щастя, життя: *Аж гульк... Дивлюсь – / П'яничка йде, / Брудний-брудний, / Хоча на дворі мінус двадцять, / І вигляд неп'яниці має взагалі / Не сірий і не дикий він, / А колір має особливий: / То колір мудрості / Й великого ума* (3, с. 6 – 7); *І буде тиша кольору надії, / і буде спокій кольору щастя. / І впаде яблуко, розлетівшись надвоє, / Його половинки з'їдять щасливі закохані. / І не помітять за гіллям заплаканої Єви, / яка прокляла свій давній авітаміноз* (2, с. 7); *Ранок запалює люстри каштанів. / У цвіт одягається ранишня тінь. / Колір життя / у цвітінні постане / суцих на гіллі весни / поколїнь* (1, с. 18).

Звичайно, ці назви виникли внаслідок лише індивідуальних спостережень і вражень автора, вони не стають загальноновживаними і загальноприйнятими, оскільки не мають природно-наукової (фізичної)

основи.

Отже, зберігши основні типи назв кольорів, українська мова збагатилася серіями нових утворень. Особливістю первинних назв було те, що вони розвивалися на основі урізноманітнення граматичних форм передачі кольорової ознаки: поширеними ставали дієслівні форми, іменники. Прикметники із суфіксами *-уват-* (*-юват-*), *-ав-* (*-яв-*) указували на неповний вияв ознаки, тому стали, як зазначає В. Франчук, «позначенням відтінків у складних кольорових назвах» [8, с. 108–112]. На основі простих кольорів виникли складні назви, перший компонент яких містить суб'єктивну оцінку, елемент образно-чуттєвого сприймання (*ніжно-голубий, зловісно-червоний, соковито-зелений, казково-голубий*).

Література

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. I. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Языки русской к-ры, 1995 – 472 с.
2. Булаховский Л. А. Славянские наименования птиц / Л. А. Булаховский // Вопросы славян. языкознания. – Вып. 1. – Львов, 1948. – С. 153–197.
3. Войнова С. Сравнительный анализ фразеологических единиц с компонентами цветообозначениями (на материале русского и болгарского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / С. Войнова. – Л., 1978. – 24 с.
4. Горобець В. Й. З історії назв кольорів в українській мові / В. Й. Горобець // Культура слова. – Вып. 12. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 56–65.
5. Кириченко А. П. До семантичної характеристики назв кольорів у східнослов'янських мовах / А. П. Кириченко // Питання українського мовознавства. – Кн. 4. – Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1960. – С. 127–136.
6. Макеенко И. В. Семантика цвета в разноструктурных языках: универсальное и национальное : дис. ... канд. филол. наук / И. В. Макеенко. – Саратов, 1999. – 258 с.
7. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М., 1958 – 1977. – Т. 1–2. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.; Т. 4. – Вып. 2 : Глагол. – М. : Просвещение, 1977. – 406 с.
8. Франчук В. Ю. Структурно-семантичні особливості деяких складних прикметників / В. Ю. Франчук // Граматичні та стилістичні студії з української і російської мов ; ред. кол. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 108–112.
9. Фрумкина Р. М. Психоллингвистика : [учебник] / Р. М. Фрумкина. – М. : Академия, 2001. – 320 с.

Список використаних джерел

1. Виноградов В. Шлях дощу : поезії 1987–1995 років / В. Виноградов ; передм. В. Олейка ; післямова Р. Харчук. – К. : Смолоскип, 1996. – 94 с.
2. Дзюба Т. Вірші / Т. Дзюба // Голос України. – 1997. – 11 січня. – С. 7.
3. Омельченко О. Вірші / О. Омельченко // Дзвін. – 1995. – № 1. – С. 11.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2015 р.